

Николета Пътова, доцент д-р
Институт за литература, Българската академия на науките
nikoleta.patova@yahoo.com

Д-Р КРЪСТЬО КРЪСТЕВ ЗА ИВАН ВАЗОВ – ПЪРВИ КРИТИЧЕСКИ ОТЗИВИ¹

Резюме

Отношението на д-р Кръстьо Кръстев към писателското дело на Иван Вазов е сред най-ярките примери за променливостта на литературните партньорства и приятелства. Как професионалното партньорство между двамата изявени творци на литературното поле в навечерието и в началото на XX век се превръща в концептуална естетическа война? Този въпрос остава без обстоен отговор. Задачата тук е да се подчертае контрастът на всеизвестната критическа позиция на д-р Кръстев към творчеството на Вазов в сравнение с възторга от поезията и личността му, които първоначално изпитва младият критик. За целта са коментирани примери от четирите статии обединени под заглавието „Иван Вазов. Етюди за стихотворната му поезия“. Първата от тях е критическият дебют на д-р Кръстев.

Ключови думи: Иван Вазов, д-р Кръстьо Кръстев, „Етюди за стихотворната му поезия“, критическият дебют на д-р К. Кръстев

Nikoleta Patova, Associate professor PhD
Institute for Literature, Bulgarian Academy of Sciences
nikoleta.patova@yahoo.com

DR. KRASTYO KRASTEV ON IVAN VASOV – INITIAL CRITICAL OPINIONS

Abstract

Dr. Krastev's regard for Ivan Vazov's writing is among the most striking examples of the fluidity of literary partnerships and friendships. How did the professional partnership between the two prominent literary artists on the eve and at the beginning of the twentieth century turn into a conceptual war of aesthetics? This question remains without a comprehensive answer. The goal here is to emphasize the contrast of Dr. Krastev's well-known critical stance toward Vazov's work compared to the enthusiasm for his poetry and personality that the young critic initially felt. For this purpose, some examples from the four articles united under the title "Ivan Vazov. Studies on his poetry" are discussed. The first of these is Dr. Krastev's debut as a critic.

Keywords: Ivan Vazov, Dr. Krastev's debut as a critic, "Ivan Vazov. Studies on his poetry".

Отношението на д-р Кръстьо Кръстев към писателското дело на Иван Вазов е сред най-ярките примери за променливостта, крехкостта и възможната колебливост на литературните приятелства. Приятелствата, както и враждите между творците, могат да се основават на интелектуални партньорства или спорове, на културни сходства или различия, включително, произтичащи от различни нива на образованост; или на житейско приятелство, чиято първооснова не е от творчески характер; на взаимоотношенията в бохемските кръгове, където приятелските споделяния се случва да се трансформират до личностни свръхнапрежения. Приятелствата могат да бъдат

¹ Публикацията е подготвена в рамките на ННП „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина“.

равнопоставено-партньорски. Не са редки случаите, когато те започват през йерархичността на взаимоотношенията между утвърден литературен авторитет и начинаещ, най-често, млад творец, какъвто е случаят Ив. Вазов – д-р Кръстев.

Сред възможните препятствия, които разрушават първоначално възникналия от споделянето на общи творчески интереси ентусиазъм на общуването, са писателската ревност, съперничеството и множество други лични фактори. Не малко са и примерите на продължили дълго през житейския път на творците подкрепа и приятелство (Иван Вазов и Константин Величков или Иван Вазов и Иван Шишманов). Сред най-сложно развитите се Вазови приятелства е отношението между него и д-р Кръстев.

Присъствието на д-р Кръстев като литературен критик, историк и тълкувател на съвременната му българска литература представя неговия сравнително монолитен творчески портрет. Самото начало на развитието на бъдещия идеолог на кръга „Мисъл“ очертава критически образ с различни от оставилите най-силен отпечатък в литературната история нюанси. Този образ е свързан с отношението към творчеството на Иван Вазов, със специално внимание към Вазовата поезия. Първата критическа публикация на Кръстьо Кръстев е първата от поредицата статии, обединени под общото заглавие: „Иван Вазов. Етюди за стихотворната му поезия“ (сп. „Труд“, г. II, 1888, кн. 5, 623–630 и кн. 6, 758–768). „Етюдите“ излизат в четири части, като първите три от тях младият автор пише по време на следването си в Лайпциг и публикува в редактираното от Цани Гинчев сп. „Труд“. Четвъртата част излиза в издаваното от д-р Кръстев сп. „Критика“ (1891, кн. 6, 206–211). В „Етюдите“ младият критик дава своята обоснована възторжена оценка за поета Вазов. Тези критически отзиви, особено поместените в сп. „Труд“ части, поставят началото на приятелство, основаващо се на взаимност и подкрепа.

Как професионалното партньорство между двамата изявени творци на литературното поле в навечерието и в началото на XX век се превръща в концептуална естетическа война? Къде остават възхитата, почитта и признанието на младия критик към творчеството на писателя? И как на тяхно място идва абсолютно противоположно отношение на отричане и нетърпимост към това, което излиза изпод перото на Народния поет? В кой момент текстовете на д-р Кръстев започват да подсказват промяната? В статията тези въпроси остават без обстоен отговор. Задачата тук е да се подчертае контрастът на всеизвестната критическа позиция на д-р Кръстев към творчеството на Вазов в сравнение с възторга от поезията и личността му, които първоначално владеят прохождащия на полето на критиката млад автор.

Последвалата променена критическа оценка на д-р Кръстев към творчеството на Вазов А. Велкова-Гайдарджиева тълкува като естетическа последователност: „Колкото и невероятно да е на пръв поглед, д-р Кръстев е изключително *единен* в идейно-концептуално отношение от началото до края на критическия си път“. В навечерието на 90-те години на XIX в. „младежки ентузиазираният“ К. Кръстев „прегръща идеята за Вазов като най-големия, *модерен* български поет“ (подчертаното на Велкова-Гайдарджиева). В края на първото следосвобожденско десетилетие действително Иван Вазов е модерният поет. „Старият“ е Любен Каравелов. А „ранните провазовски „Етюди“ са своеобразен „конспект“ на естетическите принципи на модерността“ (Велкова-Гайдарджиева 2014: 5–6). Само няколко години по-късно според очертаната в тях критическа програма Вазов вече е „включен“ в един литературен период с Каравелов и, съответно, е обявен за „стар“. Идва ред на новото „модерно“, което носи „Славейковата епоха“. Изтълкувани така, „Етюдите“ представят своя автор не само концептуално цялостен, но и критически зрял. Те „поразяват с точната преценка, с демонстрираната литературна гледна точка към Вазов“ (Михайлов 2010: 69).

Първата от поредицата статии от „Иван Вазов. Етюди за стихотворната му поезия“ започва с цитат от стихотворението „Сливница“ от едноименната стихосбирка (февруари 1886, I и II издание). Коментарът непосредствено след него е, че в този поетически текст Вазов „изказва мислите на всеки българин“, които „са сякаш откраднати от дъното на душата му!“. Творбите в стихосбирката постигат мелодичност на стиха; сред стихотворенията, поместени в нея има такива, „които по богатство с хуманни, възвишени идеи или художествена композиция“ са сравними с „Епопеите“. Обобщаващата оценка на критика е: „Да, „Сливница“ напълно заслужава както небивалия у нас успех: да преживее две издания в един месец, тъй и похвалите, които не му отказаха даже неговите врагове“ (на Ив. Вазов – б.м. Н. П.).

Веднага след това признание К. Кръстев заявява, че ще опровергае известните му обвинения, изказани от критиката към поета и новата му стихосбирка. Първото, че „Сливница“ не изяснява историческите причини за войната, както и за победата на българите, е неоснователно, защото това е работа на историята, не на поезията. „Онуй що може да стори поезията – Вазов го е сторил“ – категоричен е Кръстев. Той посочва моменти в стихосбирката, които му правят впечатление, и които прибързано биха могли да се определят като пропуски, но тях критикът обяснява с творческия натюрел на поета, със „същността на таланта му“. Озадачаваща особеност е, че в стихосбирка за битки и победи, каквато е „Сливница“ Вазов не възпява нито един герой. Обяснението

на д-р Кръстев е, че вдъхновението за автора идва не от личности, а от възпътнените в тяхното дело и характер идеи. Дори творби като „Раковски“, „Левски“, „Каблешков“, „Перушица“ от „Епопея на забравените“ не опровергават наблюдението на д-р Кръстев, а обратно – най-силно го доказват. Критикът пише в превъзходна степен за поетическата сила на избраните стихове. В тях:

Вазов е на върха на поетическия си талант, езикът е чудна мелодия, а характеристиката диша една мощ, една величавост, каквато само героят ражда. Но онуй, що окрилява тъй Вазова до гигантски полет, не е индивидуалната личност, а идеята... Същото срещаме и у „Сливница“. (Кръстев 2001: 9)

Не войник, не вожд, не княз е героят, а „българският народ“, пише критикът. Сериозно признание за новата стихосбирка на Ив. Вазов е оценяването ѝ от д-р Кръстев като продължение на „Епопея на забравените“ – в „Сливница“ поетът „облича в нова форма“ духа и идеята от „Епопеите“. Защо „Бойното поле при Сливница“ е възпято „тъй покъртително“, както „бледната Перушица“? Отговорът на този въпрос младият критик намира във факта, че „Вазов е неспособен да се възпламени от живото тъй, както от миналото“. Втората причина е, че поетът е майстор на патетичното внушение, но в неговите творби според К. Кръстев липсва драматизмът, а той е толкова необходим за прославата на една война, колкото и патосът. Това обаче не лишава стиховете на Ив. Вазов от тяхната въздействена мощ. Д-р Кръстев защитава поета от упреците, че издава бързо своите стихосбирки, че „не ги оставял да узреят, да ги обмисли, а ги пускал в света „недоносени“. Вазов е обвиняван в липса на вдъхновение, защото „поправя“ творбите си, пише Кръстев. Но и „геният даже не създава само гениални работи!“, допълва критикът и негодува срещу „калните думи“, които поетът трябва да понесе.

Крайт на първата част от „Етюди за стихотворната му поезия“ представлява биографичен детайл свързан със запознанството на двамата. Преди личната им среща К. Кръстев изпраща две писма до поета. На първото получава отговор, на второто – не. Тази „немарливост“ в кореспонденцията не променя нито „уважението“, нито „вярата“ на младежа във Вазов, според написаното в статията. И все пак, липсващият отговор на второто му писмо засяга младия човек така, че той да отбележи в няколко реда случилото се. Тази част от статията завършва с приповдигнато описание на личното запознанство на Кръстьо Кръстев с Иван Вазов – изненадата от ръста на Вазов (изправен, той прилича повече на „железния канцлер, отколкото на един нежен син на музата“), от неговата сериозност, доближаваща се до студенина в общуването, от „бедния“ на думи разговор. Но и последното според младия Кръстев не е недостатък, а

„завидно качество“, защото изпреварващият ума език е знак за оскъден душевен живот – при Вазов това не е така. Дни след първата среща имат втора, на която поетът е по-свободен и въодушевен в разговора и тогава посетителят му разпознава в неговия говор автора на „Епопеите“, както съкратено е наречен от критика цикълът „Епопея на забравените“.

Първата част от етюдите за стихотворната поезия на Вазов е писана в Лайпциг, където Кръстев завършва работата по докторската си дисертация. Статията е датирана с месец декември 1887 година.

Появата на първите „Етюди“ през 1888 г. и високата оценка за поезията на Иван Вазов, която те съдържат, става повод поетът и критикът да си разменят писма. Вазов пише на младия мъж: „Аз съм твърде трогнат от Вашето съчувствено отношение към мене и произведенията ми. Нашата българска критика не ме е изгалила с много ласкавости, за да не почувствам с всичката сила на душата си цената на Вашия дружески и топъл отзив. Благодаря Ви горещо“. Д-р К. Кръстев му отговаря с вълнение: „Днешният ден е паметен за мен, той е епоха в живота ми: днес получих писмото Ви“ (Кръстев 2001: 576). Така „Етюдите“ стават повод за приятелството между поета и критика. То е изпълнено с признание и с признателност.

Втората статия от поредицата за „стихотворната поезия“ на Иван Вазов започва с апология на поетическото изкуство. Във въвеждащите думи д-р Кръстев изтъква „вечната необходимост за човешката култура“ от поезията. Мисълта за „защита“ на поетическото изкуство укрепва у д-р Кръстев „в жива свръзка“ с въздействието на Вазовата поезия върху младия философ. Засега критикът отлага писането на такова сложно и по своята същност философско съчинение, пише К. Кръстев. Във II част от „Етюдите“ той се насочва към избрани моменти от стихотворното творчество на Вазов.

Д-р Кръстев обобщава темата „България“ във Вазовия поетически свят: „Идеята за България е душата и сърцето на Вазовата поезия. Те са тъй страстни, щото аз се надявам да не сгреша много, ако кажа, че денят, когато България се събуди за нов живот, е и денят, когато Вазов „стана“ поет“ (Кръстев: 17). Силните думи на вълнуващо признание изтъкват не само поетическата сила на Вазовите стихове, но и връзката на неговото поетическо вдъхновение с родината. Сравнена с поезията на Любен Каравелов, чиято голяма тема също е България, „Вазовата поезия означава една крачка напред в културното ни развитие“:

Вазовото „съвременно“ значение и влияние ще расте паралелно с намаляване на Любеновото „съвременно“ (не историческото!) и Вазов ще стои на върха на „съвременността“ си, когато Любен стане достояние на историците на литературата ни! (Кръстев: 18)

Факт е обаче, че само няколко години след тези думи на почит и дълбоко признание „съвременното“ присъствие на поета се поема от други млади творци, а неговата поезия придобива все повече „историческо значение“. Това заключение предстои да бъде направено. Вазовата поезия все още не е влязла в противоречие с философията на модерното като ново, като движение напред в културното развитие, която оформя естетическата концепция на д-р Кръстев.

Третата част от „Етюдите“ излиза в обща публикация с втората. Стихосбирката „Поля и гори“ е централна за коментара тук, в който д-р Кръстев обилно цитира избрани строфи от поетическите примери, които потвърждават мисълта му, „че България направи Вазов поет“. Целта на статията е да даде подтик за познаването на поета Вазов и за изучаването му и от онези, които по някакви причини „досега не са го считали за достоен“: „Аз отсега обричам огромна полза на ония, които желаят да послушат съвета ми“ (Кръстев: 22, 23) и да познават и преживяват поезията на Иван Вазов.

Авторът вмъква във финала и на тази публикация биографичен момент. Той уточнява, че текстът е писан преди една година в Лайпциг. Забавеното издаване е по причина на издателя. Освен това уточнение, д-р Кръстев споменава за настъпилите при него промени. Той е завършил университетското си образование, завърнал се е в родината, и обнародването на този текст го заварва в Казанлък. Статията е датирана от началото на месец ноември 1888 г. и в нея е отбелязано мястото на завършването ѝ: „Розовата долина“.

Критикът пише: „само идеалите и възгледите ми останаха незасегнати от времето“. Д-р Кръстев остава зад думите и преценките си за Вазов. В този смисъл втората публикация от „Етюди...“ подкрепя първата. Същевременно заявява усещане за настъпваща промяна:

[...] блаженото време, що роди идеята за тази статия и самата статия, мина за мен безвъзвратно... и аз оттогава преживях много и мених мястото си в света... само идеалите и възгледите ми останаха незасегнати от времето. Па и Вазов стои днес за мен тъй високо, както преди и аз се старая сега да разтворя прелестите на поезията му за моите недотам пълни с поезия ученици [...] Засега аз свършвам етюдите си, но усещам голяма нужда от тяхното продължаване, само че двумесечният ми живот в България може да се отрази в

тях и да им даде съвсем друг отпечатък. Затуй не мога да обрека кога и как ще продължа и страх ме е, че не ще мога да се задържа на същата висота (на възторга – б.м. Н. П.), т. е. че не ще намеря в себе си вече толкова юношески огън... (Кръстев: 25, 26)

След повече от едногодишна пауза по темата д-р Кръстев подготвя четвъртата, последна част от „Етюди за стихотворната поезия“ на Вазов (1890). Публикува я през следващата 1891 г. в кн. 6 на издаваното от него сп. „Критика“. Тема на този „Етюд“ е стихосбирката „Италия“. Излязла 5 години по-рано, тя вълнува д-р Кръстев като пример за образцова лирика. Стиховете в „Италия“ по мнението на критика:

[...] са възхитителни като една италианка, те са мили като нейните черни пламенни очи, страстни, умилни и тъжовни като нейните любовни „пориви“. „Италия“ е майската китка, тя е трендафилът в оня венец, с който потомството ще увенчае челото на *първия*, най-честития български поет... (Кръстев: 28)

Статията оборва несправедливо-критичната рецензия на публициста, юрист и политик Петър Пешев, публикувана през 1885 г. в „Периодическо списание“ след появата на стихосбирката „Италия“ (1884). Критикът д-р Кръстев не може да приеме или оправдае подхода на П. Пешев за представянето на „Италия“. Изложението на Пешев е върху повърхностни наблюдения, без вникване в същината на поетическото творчество. Върху публиката не бива да влияе необоснованото лично отношение на този, който има достъп до трибуната на печатните издания. Още в най-ранните си критически прояви д-р Кръстев осъзнава, че публичното слово е власт и отговорност. По повод статията на П. Пешев той припомня основния принцип на мотивирането на всяка присъда – авторът не бива да отсъжда без нито веднъж да зададе въпроса „защо“ или без да даде негов отговор, дори и самият въпрос да не е нарочно формулиран.

И в последната публикация от цикъла „Етюди“ д-р Кръстев не престава да прокламира Вазовата поезия като връх на поетическото творчество. В търсене на първите знаци за предстоящото раздалечаване между поета и критика тук обаче бихме могли да открием такива.

Във финала на IV част се съдържа една от големите похвали за постигнатото от Вазов поетическо съвършенство – формата и съдържанието в стихотворенията от „Италия“ са в хармонично единство; достигната е силата на поетическото откровение, в което поетът се разкрива пред читателя, пише д-р Кръстев. Следват няколко, по-скоро, неочаквани въпроса, усъмняващи се във важността личното преживяване на твореца, „преживяната“ от него Италия, да бъде достояние на читателите. Не са ли опоектизираните в стиховете впечатления от срещата със страната с многовековна култура, красива природа и древна история нещо „свършено частно, мимолетно, модно“? Въпросът за стойността на споделените преживявания продължава: „Не е ли

то от рода на ония, които преживява само поетът или само неговите съвременници?“. Последните изречения от „Етюдите“ подсказват за зараждащото се колебание у критика. В конкретния случай то се отнася за дълготрайната стойност на Вазовата поезия – такава ли е тя наистина, ще вълнува ли и във времето напред. С угасващ „юношески огън“ и без предишната „висота“ на възторга д-р Кръстев слага точка на „Етюдите“ с финалното изречение: „Ето кое може и трябва да бъде критериумът за величеството или нищожеството на Вазовата лирика и цялата Вазова поезия, ето от какво ще зависи: дали векове или години ще живее името на Вазов“. Критикът завършва статията без да е преоформил оценката си за Иван Вазов, но открехва възможността това да се случи.

За следващата лирическа книга „Звукове. Лирически стихотворения от Ив. Вазов“ (1893) д-р К. Кръстев пише, развивайки, по-скоро, философските си, отколкото литературно-критически разсъждения, събрани в статията със заглавие „Поетът и обществото“. Публикацията излиза в сп. „Мисъл“ (г. II, кн. XII, май, 1893). Тук редакторът на новото литературно списание отново признава възхитата си от поезията на Вазов, но също изказва разбирането, че тази емоция не му е позволявала да вижда недостатъците на Вазовите лирически творби. В тази статия критичността към поета и неговата лирика е открито проявена. Ако авторът „не се стреми да нарисува общочовешки идеали“, пресъздавайки личните си „чувства, съмнения, мъки и тревоги“, то такъв творец е „много далеч от своето високо призвание“:

Но тая именно струна, която тъй тясно го свързваше с обществото, в и над което е израсъл, ний с прискърбие съзираме – не скъсана, а отслабнала в последните години на неговото писателство. [...] Широкото сърце, готово да обгърне цялата вселена и да се пожертвува за първата идея и първата личност, която би възбудила неговото съчувствие, се стеснява все повече и повече, колкото по-далеч остават младините (Кръстев 1893: 735–736).

В началото на 90-те години на XIX в., когато се случват първите срещи на територията на литературата между младия критик и утвърдения вече писател, и двамата влагат усилия в своето литературно партньорство. Д-р Кръстьо Кръстев заедно с Константин Величков са лично поканени от редактора на новото литературно списание „Денница“ (1890–1891) да бъдат негови сътрудници. За критическия отдел на изданието Вазов особено разчита на д-р Кръстев и той се отзовава. Едновременно с дебюта на сп. „Денница“ се появява и първият брой на издаваното от младия критик в Казанлък „Литературно-научно списание на Казанлъшкото учителско дружество“ (1900). В него д-р Кръстев помества приветствен отзив за появата на редактираното от Ив. Вазов списание; отбелязва успехите на писателя с най-новите му белетристични произведения, включително с романа „Под игото“. Коментарът на д-р Кръстев върху романа на Вазов е първият критически текст за творбата. Въпреки че посочва ред слаби места на романа, критикът пише позитивно за него. През 1892 г., когато се появява сп.

„Мисъл“, в неговите първи броеве се публикуват стихове от Иван Вазов и критическите статии на редактора, в които вече умерено, но с позитивна нагласа пише за том I и II от сборника „Повести и разкази“.

Дори, когато в следващите години напреженията между идеолога на кръга „Мисъл“ и Иван Вазов ескалират все повече и повече, и двамата продължават да гледат в посоката, събрала ги в началото на тяхното литературно приятелство – да се развие българската литература. В този смисъл, те и след промяната на взаимоотношенията помежду им продължават своето партньорство. През годините първите възторжени литературни срещи между Иван Вазов и д-р К. Кръстев преминават през съдържано напрежение и достигат до словесна война и явни нападки. Макар и продължило недълго, приятелството между двамата творци е интензивно, плодотворно и интелектуално стимулиращо за тях. И след натрупването на естетически противоречия, целта и на двамата остава една – създаването на стойностен фонд на българската национална литература.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Велкова-Гайдарджиева 2014: Велкова-Гайдарджиева, А. Първият професионален прочит на „Под игото“: д-р К. Кръстев. – Литературен вестник, София, 2014, бр. 38. [Velkova-Gaydardzhieva 2014: Velkova-Gaydardzhieva, A. Parviyat profesionalen prochit na „Pod igoto“: d-r K. Krastev. – Literaturen vestnik, Sofiya, 2014, br. 38.]

Д-р Кръстев 1893: Д-р Кръстев, К. Поетът и обществото. Звукове. Лирически стихотворения от Ив. Вазов. – Мисъл, г. II, 1893, кн. XII, май. [D-r Krastev 1893: D-r Krastev, K. Poetat i obshtestvoto. Zvukove. Liricheski stihotvoreniya ot Iv. Vazov. – Misal, g. II, 1893, kn. XII, may.]

Д-р Кръстев 2001: Д-р Кръстев, К. Съчинения. Том втори. Съст. Стаматов, Л. и С. Янев. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2001. [D-r Krastev 2001: D-r Krastev, K. Sachineniya. Tom vtori. Sast. Stamatov, L. i S. Yanev. Sofiya: AI „Prof. Marin Drinov“, 2001.]

Михайлов 2010: Михайлов, Д. Бягствата на Вазов и голямото завръщане, или как „Манчовият поет“ става народен поет. В: И ние в литературата. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2010. [Mihaylov 2010: Mihaylov, D. Byagstvata na Vazov i golyamoto zavrashthane, ili kak „Manchoviyat poet“ stava naroden poet. V: I nie v literaturata. Veliko Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2010.]